

Бишенче апрельдә күренекле педагогка, тарих фәннәре докторы (1963), профессор (1964), «Почет Билгесе» ордены кавалеры, тарих фәнненә зур олеш керткән Мөхәммәт Гариф улы Сәфәргалиев-ка 115 яшь тулды.

Ул 1906 елда Самара губерниясе Богелмә оязе Кузайкино волостының кече Каратай авылында (хәзер Татарстанның Лениногорск районы Мозмин Каратай авылы) крестьян гаиләсендә туа.

Авыр крестьян хезмәте һәм хәерчелек фән белән шогыйльләнгән очен вакыт та, акча да бирмәделәр. Мөхәммәт 15 яшькә авыл мәктәбенен 4 сыйныфын гына тәмамлай ала. Сонрак ачлык башлана. Әти-әнисе гражданнар сугышы вакытында мәхрүм булалар һәм 1922 елда ул интернатка урнаштырыла. Тик тиздән качып китә, тиф белән авырый. 1923 елда янә Төркмәнстанның Сыр-Дарьинск өлкәсе Төркестан шәһәрендә интернатка элгә. Анда комсомолга керә. 1924 елның жәендә Ташкент шәһәренә педагогия техникумына укырга жибәрелә. 1929 елда укуын тәмамлаганнан сон, ул белемен дәвам итәргә карар кыла һәм Урта Азия университетының тарих бүлегенә укырга керә. Биредә үзбәк, казакъ, төркмән, тажик, гарәп һәм фарсы телләрен мөстәкыйль ойрәнә. Кичләрен, дәрәсләрдән сон, укыган университетында эшли, шулай ук Ташкентның башка уку йортларында укыта. Бер үк вакытта Мөхәммәт Гариф улы тикшеренү эше белән шогыйльләнә, борынгы кулъязмаларны һәм китапларны ойрәнә. Университетны 1932 елда тәмамлагач, ана СССР тарихы кафедрасында калырга төкәдим итәләр. М.Г.Сәфәргалиев оч ел дәвамында СССР халыклары тарихы буенча лекцияләр укый. 1934 елда анын үзбәк телендә беренче фәнни эше барлыкка килә. 1935 елда Мөхәммәт Гариф улы Сәфәргалиев М.В.Ломоносов исемендәге Мәскәв дәүләт университетының тарих факультеты аспирантурасының СССР тарихы кафедрасына укырга керә. Мөхәммәт Гариф улы Сәфәргалиев 1939 елда «Нугай Урдасы XVI гасыр урталарында» дигән тема буенча тарих фәннәре кандидаты гыйльми дәрәжәсе-нә диссертациясен унышлы яклай. Шулай Сәфәргалиев тарафыннан олы фәнгә юл башлана. Мәскәвнән Халык комиссариаты Мөхәммәт Гариф улын Мордовия педагогия институтына СССР тарихы укытучысы итеп жибәрелә. Ә 1939 елның февралендә, Саранска килгәч, кафедра модире вазифаларын башкаручы итеп билгеләнә. Саранскта ул булачак хатыны, филология факультетының икенче курс студенты, Лидия Шерстникова белән

таныша һәм ул анын тормыш юлдашы һәм ярдәмчәсе була. Шулай ук елны

Сәфәргалиевларның игезек уллары - Юра белән Володя туа.

Саранскта эшләгән еллар М.Г.Сәфәр-галиев очен фәнни һәм административ эшчәнлектә аеруча уңышлы була. Нәкъ биредә анын галим һәм педагог таланты тулысынча ачыла.

1939 елда тарих фәннәре кандидаты М.Г.Сәфәргалиев «Татар мәдәнияте тарихы»

кулъязмасы остәндә эшли башлый. Әмма уникаль китап чыгуга сугыш комачаулаган.

1941 елда институт Темников шәһәр-ренә эвакуацияләнә. Мохәммәт Гариф улы сугыш

елларында СССР тарих факультетын һәм тарих кафедрасын жи-тәкли. Сугыш

тәмамлангач, 1940-1950 елларда үзәк һәм жирле басмаларда М.Г.Сәфәргалиевның

Алтын Урданын тарихи үткәнә турында тулы эчтәлекле мәкаләләре чыга. Аннаны

галимнен «Алтын Урда таркалу» монографиясе китап булып донья күрә. Идел бие

халыкларының борыңгы һәм урта гасыр тарихы өлкәсендәге әре белгечләре бу китапта

бик күп яна һәм кыйммәтле мәгълүмат туплаган дип билгеләп үткәннәр. Кулъязма

остәндә ул егерме ел эшләгәннен сон, 1960 елда, Мордовия дәүләт университетының

мәңләгән данә тиражлы галимнәр язмалары сериясендә чыгарыла. «Алтын Урданын

таркалуы» монографиясе докторлык диссертациясен уңышлы яклау ана 1963 елда тарих

фәннәре докторы, 1964 елда профессор исемен бирү очен нигез булып тора. Әлегә

монография «Фән» нәшрияты әзерләгән күп томлы «СССР тарихы» топ хезмәтләре

биографиясенә хаклы рәвештә керә.

М.Г.Сәфәргалиев эшендә булган күп кенә материаллар һәм нәтижәләр бүгенге көндә

Татарстан, Мордовия һәм Русь тарихы буенча феодализм чорындагы Россия

тикшеренүчеләренән мәкаләләрендә кулланыла. «Монгол-татарлар һәм Россия

халыклары» китабы доньяга чыкканнан сон да ул тема остәндә эшләвен дәвам итә.

Мохәммәт Гариф улының фәнни эшләнүләрен ки-нәт кенә авыруы озә.

Профессор Сәфәргалиевның мор-дваның феодаль мөнәсәбәтләр барлыкка килү

проблемасын ойрәнүгә, беренче һәм февраль буржуаз-демократик революция һәм

Октябрь революциясе вакытында Мордовия территориясендә барган вакыйгаларны

яктыртуга керткән өлешә, ничшиксез, зур.

Профессор Мохәммәт Гариф улы Сәфәргалиев Мордовия АССР Югары Советы

Президиумының Мактау грамотасы, «1941-1945 еллардагы Боек Ватан сугышында

фидакарь хезмәт очен» медалә, «Почет Билгесе» ордены белән бүләкләнгән. Әмма

анын очен ин яхшы бүләк анын әлеккегә студентларының рәхмәт сүзләре булган.

Әлеккегә студентлары истәлекләре буенча, Мохәммәт Гариф улы гомер азагына кадәр

кочлә татар акценты белән сойләшкән, остәвенә, гел «шулай рәвешлә...» дип остәргә

яраткан. Студентлары аны хормәт иткәннәр һәм яратканнар. Ул эчтәлегә буенча тирән

мәгъләле материал биргән ишкиткеч педагог иде.

Мохәммәт Гариф улы 1970 елның 31 декабрәндә вафат була. Хәзергә вакытта

Мордовиянен А.С.Пушкин исемендәгә китапханәсендә милли һәм туган як әдәбиятын

ойрәнү бүлегәндә Мохәммәт Гариф улы Сәфәргалиевның тууына 115 ел тулуга

багышланган «Фәнгә бирелгән тормыш» циклынан китап күргәзмәсә эшли. Биредә

галимнен топ әшә - «Алтын Урданын таркалуы» монографиясе тәкъдим ителгән. Шулай

ук, күпсанлы фәнни эшләре белән бергә, Мордовия татарлары тарихына багышланган

«Мордва АССРның татар халкы тарихы турында мәгълүмат».

Альфия Маланьева,

*Мордовиянен А.С.Пушкин исемендәге китапханәсендә милли һәм туган як әдәбиятын
өйрәнү бүлегә баш китапханәчесе*